

SÖZLÜ TARİH ATÖLYESİ IX

S: Siyasi konularda sözlü tarih çalışması yaparken bazı sorular sıkıntı yaratabiliyor. Örneğin 12 Eylül konusunda çalışma yaptığımızda, o dönemin olayları içinde bulunan insan silah da kullanmıştır, belki bir adam da öldürmüştür. Bu malzemeyi nasıl kullanacağız?

Siyasi konularla ilgili söyleyeceğim şu: Yaşadığımız ülke belli ve çoğumuz yaptığımız görüşmelerde bu tip şeylerle karşılaşılıyor. Mesela benim görüştüğüm Can Kılçaksız Antakyalı, Arap ve Hıristiyandı. Kendisi bana örgüt geçmişini, cezaevinde yaşadığı işkenceyi anlattı. Buradaki bazı arkadaşlarımızın da bahsettiği ve belirttiği gibi, bunu yaşamış bir insan olmamama rağmen çok etkilendim.. Tabii ki bir görüşmeden ikincisine geçtikçe ben de farklılaştım. Karşımdaki insan da belki başka hiç kimseye anlatmadığı birtakım cezaevi anılarını anlattı. Enteresan bir şey var; “İnsanlar anlatmaya korkuyor, çekiniyorlar, sessizleşiyorlar” diye bahsediyoruz, ama bazen yakınıız olmayan, kendi çevrenizin dışından birine hayatınızı anlatabilirsiniz. Bazen bu şekilde çözümler de gerçekleşiyor. Metin Kahraman’la da bunu yaşadım. Ben çok başka bir yerde olduğum için bir şekilde anlatıyorlar, anlattılar ve birçok şey oldu, ben değiştim.

Dediğiniz gibi, bu malzemeyi nasıl kullanacaksınız? Orada çok ciddi bir sorumluluk biniyor sizin omuzlarınıza, çünkü o insanı korumak zorundasınız. Bir şey yazdığınız vakit kendinizi de korumak zorundasınız. Türkiye’de bir şey yayınladığınız vakit siz de sorumlusunuz. Bir diğer konu, bazılarınızın bahsettiği gibi, anlatılan bazı olaylar gerçekten olmuş mu? Başka tanıklar nasıl anlatabilir? Birçok hikâye çıkabilir aynı konuda. Bir yandan tarihe karşı da bir sorumluluğunuz var. Diyelim ki, Diyarbakır Cezaevi’nde yaşananların bu toplum tarafından bilinmesi gerekiyor, toplumu dönüştürücü bilgiler bunlar. Bütün bunların cevabını vermek kolay değildir. Bir denge kurmak zorunda olduğumuzu düşünüyorum.

Toplumda yaşanan kötü ve acı olayların tarihe yazılması gerekiyor; ama bunlar yazılırken anlatıcıların ve yazarların korunması gerekiyor. İşin içinden çıkmak zor. Bunlar kolay şeyler değil, ama insanları mutlaka konuşturmalıyız. Yaşadıklarını anlatmalılar. Bunlar illegal de olsa, başlarına iş açacak bir şey de olsa, size anlatabileceklerini hissettirmelisiniz. Sonra bu malzemenin kullanımıyla ilgili bir süreç başlıyor. Türkiye’de bu konuda çok zor durumdayız, çok kısıtlıyız. Sadece bize anlatanlar değil, biz de kendimize sansür uyguluyoruz, çünkü demokratik bir ülkede değiliz. Her an bize bir mahkeme açılabilir, bu gerçek. Böyle bir ülkede

yaşıyoruz. Her şey de buna göre şekilleniyor, ama bu konuşmaları en azından kayıt altına almalıyız.

S: Yaptığımız çalışmalarını güvenip nereye teslim edebiliriz? Bu konuda arşivleme yapan kurumlar ile hem analizi yapılmış, tamamlanmış çalışmalarımızı, hem de görüşme kayıtlarımızı teslim edebileceğimiz yerler var mı?

Çalışmalarımızı arşive verme, kurumsallaşma meselesi Türkiye’de bu yüzden de çok sorunlu; çünkü kurumlara güvenmiyoruz, güvenmemekte de haklıyız. Bir şey bir yere gittiği vakit ona ne olacağını, onun nerelere götürülebileceğini bilemiyoruz. İdeal olarak malzemeyi korumak için insanlarla görüşme yapılması, bunların arşivlenmesi ve potansiyel olarak başkaları tarafından kullanılması çok güzel; ama bana bugün Türkiye’de “Malzemeni kime verirdin ya da biz kime verelim” dediğinizde zorlanıyorum. Bu tabii ki Türkiye’de sözlü tarihin çok yeni olması, örgütlenmiş olmaması, kurumsallaşmamasıyla da ilgili; ama çok daha genel anlamda tarihimizle ilgili sorunlarımız olması, tarihçilerin kendi kendileriyle yüzleşmiş olmalarıyla da çok alakalı.

S: Yatılı bölge okullarıyla ilgili bir çalışma düşünüyoruz. Türkiye’de yatılı bölge okulları 1960’lardan itibaren başlıyor. Bu çalışmayı bölgesel mi, yoksa tarihsel dönemlere ayırarak mı yapmalıyız?

Bir kuşaklar, bir de farklı yerler var. Bir kere herhangi bir proje tasarladığımız vakit elinizdeki imkânı düşünmeniz gerek. Mali imkânlarınıza, ekibinize, zamanınıza göre projenizi düşüneceksiniz; herkesle görüşemezsiniz. Yatılı bölge okullarını ben çalışacak olsam ilk önce çok çok yaşlı insanları mutlaka konuştururum; onları kaybetmemek gerekli. Aynı zamanda bir kuşak karşılaştırması yapmayı da ihmal etmemek isterim; çünkü bu, Türkiye’nin farklı dönemlerini birbiriyle karşılaştırmak anlamına gelir. Birçok lokalite var; hepsini karşılaştırmak çok büyük bir iş gibi görünür bana. Bu nedenle, ben olsam bir lokaliteyi çok iyi tanıyıp, o lokalitede bir kuşaklar arası karşılaştırma yapıp, bir pilot proje saptar, daha sonra oradan ne çıktığına bakarım; çünkü o lokalitenin özgünlüğü oranın insanların anlatılarını belli şekillerde etkileyecektir. Yerel doku, konuştuğunuz insanların bağlamını bilmeniz çok önemli. Hepsini aynı anda çözmek de çok kolay değil. Kısaca böyle başlamayı hayal edebilirim.

S: Bir görüşme esnasında argo ifadeler çıktı, bunları transkripsiyona döktük. Aslına sadık kalıp hepsine yer verecek miyiz?

Argo jargon-dil meselelerinde mutlaka karşınızdaki insanın diline saygı duyacaksınız, onunla gideceksiniz. Analiz ve anlamlandırma sürecinde bunu nasıl kullanacağınız başka bir konu,

ama ilk transkripsiyona her şey girer, sizin olan transkripsiyondan bahsediyorum, burada her şeyi doğrudan yazarsınız; kesin bir kuralı yok çünkü. Transkripsiyonu ve onun içindeki parantezleri okumak, mümkün olduğu kadar düzeltmeden, klasik cümleler kurmadan, sese göre hareket etmek gerekiyor; ama insanlar bunu gördükleri vakit özellikle o parantez içindeki bilgilerden rahatsız olabiliyor. Ben kişisel olarak transkripsiyonun mutlaka insanlara verilmesi, onların mutlaka transkripsiyonu edit etmesi gerektiğini düşünmüyorum. Duruma göre karar vermenin önemli olduğu kanısındayım. Daha çok, görevimizin işin son ürününün, - yani bir kitleyle paylaşılacak ürünün- o kişinin okuyabileceği bir ürün olması gerektiği düşüncesindeyim. Onaylayacaklar, ama yorum yapmak üzere değil; çünkü siz izin alırken yazacağınız yazının üstünde sizin isminiz olacağını ve o yazının sizin yazınız olacağını zaten söylüyorsunuz. Yorum farkı olabilir.

Bu konuda çok güzel bir makale var. Amerikalı bir kadın anneanesiyle bir görüşme yapıyor. Amerika'nın güneyi ve ırk meseleleri söz konusu, beyazlar ile siyahlar arasında ilişkiden toplumsal cinsiyete kadar. Anneanesi ona kendi babasıyla ilişkisini anlatıyor. Yazar feminist bir bakış açısından anneanesini ve onun içinde bulunduğu beyaz toplumu babasıyla ilişkisi üzerinden eleştiren bir yazı yazıyor. Sonra anneanesi bunu okuyunca çok kızıyor. Yazının başlığı da "Ben Öyle Demedim". Anneanne tamamen farklı bir çözümleme yapıp "Babamla ilişkiyi sen hiç anlamadın" diyor. Bu yazı tamamen yöntem üzerine. Bunu kabullenmek zorundayız. Biz onların otobiyografilerini yazmıyoruz. Otobiyografi ile sözlü tarihin farkı bu. İnsanlar istiyorlarsa kendi hayat hikâyelerini yazabilirler. Biz onların gerçekliğini, uygun olduğunu düşündüğümüz bir hissiyatla yazıyoruz. Kötü niyetle değil, ama farklı düşünebiliriz. Biz biziz, onlar da onlar ve biz baştan bunu onlara söylüyoruz.

S: Fotoğrafa ya da belgesel filmlere telif ücreti ödeyerek kullanım hakkı satın alınabiliyor çalışmacı tarafından. Metin veya ses kaydı için bu nasıl mümkün olabilir?

Türkiye'de telif hakları açık değil. Sözlü tarih de örgütlenmiş değil. Sözlü tarih yapan üç-beş kişi var; inşallah daha çok olacak, ama yasal alan bence mayın tarlası. Bu nedenle zaten izin, kâğıt, imza meseleleri bana biraz sorunlu geliyor. En azından şimdilik sözel anlaşmalarla bu işi götürmek önemli; ama sözlü tarih materyali kurumsallaşıp arşivlere girdiği vakit iş değişiyor; çünkü eğer siz kendi görüşmeleriniz başkalarına kullandırtmak üzere bir kuruma verirseniz o zaman iş bir tarih kaynağı gibi algılanıyor. Türkiye'de bu henüz pek yapılmış değil, ama Tarih Vakfı bir örnek olarak verilebilir. Tarih Vakfı'nda Cumhuriyet kuşağıyla bazı görüşmeler yapıldı, o görüşmeler tasnif edildi ve orada saklanıyor. O kişilerden tek tek izinler alındı. Dolayısıyla, hiç yapılmamış değil ama tam olarak çözümlenmemiş. Şu anda bu

alanda sadece bu işi yapan bir kurum yok; onun için tartışmamız ileriye dönük. Belki kurumsallaştırmamız gereken bir alan sözlü tarih.

S: Siyasi çalışmalarda görüştüğümüz insanların kendilerine göre bir ifadesi var; siyasi kronolojiyle karşılaştırıyorlar anlattıklarını. Bunu nasıl kıracağız?

İnsanların çerçeveleri meselesi çok önemli. İnsanların herhangi bir konuda bireysel çerçeveleri ve kendi görüşleri vardır. Bunlar bir siyasi görüş, bazen cemaat veya grup görüşleri olabilir; belli bir cemaate ya da belli bir gruba mensuptur ve onun bağlamındadır. Hep aynı kişilere gidilip konuşulması, toplumun önünde olan ve kamusal alanda çok konuşan insanlarla sözlü tarih yapılması son derece sakıncalıdır, çünkü o insanlar hep aynı şekilde anlatır. Aynı şeyler sorulur, aynı cevapları verirler. Halbuki kamusal alanda konuşmayan, yani performansı hazır olmayan insanlar çok şaşırtıcı, çok yeni bilgiler sunabilir. İnsanların çerçevesini kırmak için sizin kişisel yaklaşımınız, kişisel ilişkiniz ve kullandığınız stratejiler çok önemli. Onların beklediği çerçeveden yaklaşırsanız aynı çerçeveyi alırsınız. Ama belli çerçevedeki insanlara hiç beklemedikleri soruları sorarsanız çok farklı şeyler ortaya çıkabilir.

Bir örnek vereyim. Sanıyorum Metin Kahraman görüşmesiydi. Bana ilk olarak sol örgütlere girdiği vakit Dersim’de saklanırken köyden köye nasıl geçtiğini, değişik evlerde nasıl saklandığını anlatıyordu. Gayet politik bir hikâyeydi. Yaşlı bir adamın evinde kaldığını söyledi. Ben “O amca evinde güvercin besliyor muydu?” diye sordum. Hiç alakasız, günlük hayatla ilgili sıradan bir soruydu. Bir köy yaşamı hayal ederseniz ya da bilerseniz alakasız bir söz ya da soru bir çeşit arka kapıdır. Orada yaşanan şeylere çok farklı, başka türlü anekdotların eklenebileceği bir yol sunup ya da o kişinin sizden beklediği yaklaşımdan farklı bir yaklaşım sergileyip onları şaşırtabilirsiniz. Bunu yapacaksınız, ama onu rahatsız etmeden, ona müdahale etmeden. Bir şekilde bunu satır arası bir yaklaşım olarak sergileyebilirsiniz. Bir de ayrıntılar isteyerek o çerçeveyi kırabilirsiniz.

Yaptığımız işi kiminle paylaşacağız? Burada da aynı şekilde sorun var, yine kurumsallaşma sorunu. Türkiye’de kayda değer bir sözlü tarih örgütlenmesi olmadığı için ancak *Toplum ve Bilim* gibi, genelde sosyalbilimcilerin yazdığı yerlere yazılabilir. Uluslararası alanda sadece sözlü tarih ve bellek çalışmaları yazılarının basıldığı çok güzel dergiler var, ama tabii orada bir dil değişimi söz konusu. Bu hem iyi, hem kötü. Bir yandan Türkiye’de olan biteni başka yerlerde olan bitenle karşılaştırma imkânı sunuyor. Mesela Latin Amerika-Türkiye veya

komünizm sonrası Balkanlar-Türkiye karşılaştırması yapabiliyorsunuz. O literatürü okuyup bizim hikâyemizle onların hikâyesinin ne kadar örtüştüğünü öğrenebilirsiniz. Türkiye uluslararası literatüre müthiş katkıda bulunabilir; henüz çok az katkı yapıldı. Bunu yapmak çok güzel, ama dil değişimi şöyle bir zorluk getiriyor: Biz eğer görüşmemizi Kürtçe, Türkçe, Pomakça veya hangi dille yaptıysak, uluslararası bilim dili olan İngilizce’de alıntılar kullandığımız vakit bir de çeviri tuzağına düşüyoruz. Bir transkripsiyon tuzağı var, bir de çeviri tuzağı var. Kendi dillerimizdeki deyimleri, argomuzu, konuşmamızın havasını başka bir dilin havasına sokmak gerçekten ciddi bir ihanet. Bir yandan da bunu hiç yapmazsak hiç söz söyleyemeyeceğiz o dünyaya...

Özeleştiriyi sürekli yapmak zorundayız, çünkü sürekli öğrenme süreci içerisindeyiz. Her görüşme insana kendisiyle, malzemesiyle tekrar yüzleşme, “Bunu bir daha yapsaydım başka türlü yapardım, bu soruyu şöyle sorardım” diye düşünme imkânı sunuyor. Yemek yapmak gibi bu; yaptıkça daha iyisi geliyor arkasından. Sözlü tarih zaten sizi sokağa iten bir alan, kitabı yok; en iyisi sürekli yaparak öğrenmek, yapmak ve yaptığını çalışmak. O ses kaydını ve transkripsiyonu sadece makale yazma kaygısıyla değil, yöntem açısından özeleştiriyi yaparak tekrar çalışmaya dönmeniz gerekli.

S: Transkripsiyon sözlü tarih midir, kitaplaşırsa nasıl olur?

Burada da tabii farklı görüşler var. En azından ilk transkripsiyon sizin kendi özel arşiviniz. Benim için transkripsiyon bir başlangıç; çünkü bir analiz ve anlamlandırma süreci. Yaşanmış olayın bağlamı olmadan, o transkripsiyonu ham malzeme olarak görüyorum. Çeşitli nedenlerden o ham malzemeyi de paylaşma ihtiyacını duyabilirsiniz. Bu iki şekilde olabilir: Ham malzemeyi bir arşive koyarsınız insanlar gelip bakar veya doğrudan kitaplaştırırsınız, yine insanlar alır okur. Böyle sözlü tarihler var, ama transkripsiyondan sonra yapılacak o kadar çok şey var ki... Sözlü tarihin asıl cevheri, ne olduğu, bize ne katabileceği orada başlıyor. Bu yüzden, transkripsiyon tarihinin arşivde bulunduğu kaynak gibidir. Bahsettiğim feminist tarihçi Carolyn Steadman’ın çok güzel bir yazısı var; İngiltere’de ilgisiz bir kasabada bir arşivde gidip oturmaktan bahsediyor. Yazının adı “Toz”; çünkü o tozlu arşivlerde oturup hayal kuran bir kadın resmi çiziyor. Etrafı dosyalarla-belgelerle dolu, tozlu bir odada oturan bir kadın tarihçi. Yavaş yavaş o belgelerdeki insanların canlandığını, onlarla ilişkiye geçtiğini düşünüyor ve onların hayatlarını hayal etmeye başlıyor; fakat aynı zamanda bize, artık yaşamayan insanların o kâğıtların orada olacağını hiç düşünmediğini, bunun tamamen tesadüfi bir şey olduğunu anlatıyor; çünkü bir kere öldüler ve o kâğıtlar bir şekilde birileri tarafından arşivlenen birer malzeme haline geldi. Virginia Woolf’un bakkal defteri, Carolyn

Steadman'ın oturduğu yerel arşive girdi. Bu garip bir şey; sözlü tarih de biraz böyle. Ham bir malzeme var, o ham malzeme kendi başına aslında çok fazla söz söylemiyor. Carolyn Steadman gibi bir insan Woolf'un bakkal defterini bulup onunla ilişkiye geçince birden bire hizmetçilerle elit kadınlar arasındaki ilişkiler üzerine bir şeyler öğrenmeye başlıyor, çünkü onun analizini yapıyor. Sözlü tarihte de biz ham malzemeyi alıyor ve düşünmeye başlıyoruz. Zaten düşünmüşüz veya görüşmede düşündük, transkripsiyonu yaparken düşündük. Bir adım sonra "Peki, bunu ne yapacağım?" süreci var; buna tekrar döneceğim.